

Qazaqstan territorıasynda memlekettik qurylymdar mongol shapqynshylyǵyna deńin bolǵan. VI-VII ǵasyrlarda Qazaqstannyń ońtústiginde erte feodaldyq memleket Batys-Túrik qaǵanaty qurylyp, keńin, X ǵasyrda Qarahan feodaldyq memleketi Qarluqtar (VIII-IX ǵ.) pайда boldy. X ǵasyrda Qazaqstannyń soltústiginde Qımaqtar memleketi quryldy, keńin Qypshaqtar atalǵan. Mongol shapqynshylyǵynan keńin sol kezdegi memlekettik qurylymdar joıyldy. Qazaq jeri Shyńǵyshan ulystaryna bólinde. Joshy men Shaǵataı, Temir shabýyldary egin-sharýashylyq, qoǵamdyq-ekonomıkalyq, patriarhattyq-feodaldyq tártipti balaýlatty. Alaıda, XIV-XV ǵasyrlarda Qazaqstan territorıasynda bolǵan áleýmettik-ekonomıkalyq, jáne etnosarısattyq protsester Qazaq handyǵynyń qurylyǵyna ákeldi. XV ǵasyrdyń ekinshi jartysynda qurylǵan handyqtar Altyn Orda, oǵan jaqyn memlekettik qurylymdardan aıyrmashylyǵy – olar jaýgershilik nátijesinde emes, jergilikti ekonomıkalyq jáne etnikalyq negizde pайда bolǵan. XV ǵasyrda Ábilhaıyr handyǵy quramyna Syrdarııadan Sibir handyǵyna deńin aýqymdy territorıa kirgen. Handyq «kóshpeli ózbek» atalsa da, negizgi turǵyndary qazaqtar bolǵan. Bul kezde Ózbek handyǵynda joshy men shayıbanı urpaqtarynyń arasynda áýlettik kúres órship ketti. Shayıbanı áýletiniń kósemi Ábilhaıyr han jaýy joshy áýletine kún kórsetpedi. XV ǵasyrdyń 50-60 jyldary Urus hannıń urpaǵy, Aq Orda bileýshisi Baraq hannıń uly Jánibek jáne onyń túysy Kereı kóshpeli, jartylaı kóshpeli halyqtyń ishindegi ózine baǵynyshty rý toptaryn biriktirip, Ońtústik-Batys Jetisý, Moǵolıstanǵa kóshti. Joshy áýletiniń basshylary Jánibek pen Kereıdiń qolastyndaǵy rýlardyń Shý men Talas ózenderi alqabyna kóshýi Qazaq handyǵynyń negizin qurýǵa jol saldy. XV ǵasyrdyń 50-60 jyldary, on jyl kóleminde qazaq halqynyń Jetisý óńirine yǵysýy sultandardyń qalypty kóshýi bolmaıtyn. Qaramaǵyndaǵy halyqpen feodaldyq toptar ǵana emes, myńdaǵan qarapaıym sharýa da kóshti. Bul ezilgen halyqtyń feodaldyq shıelenisterge, soǵysqa, salyq pen jazalaýlarǵa narazylyǵy bolatyn. Qazaq handyǵyna qarsy turýǵa, Jánibek pen Kereıdiń biligin ydyratýǵa Ábilhaıyr hannıń kúshi jetpedi.

1468 jyldyń qysynda Ábilhaıyr han Qazaq handyǵyn qıratpaq bolyp, Jetisýǵa joryqqa attanady, biraq sapary sátsiz aıaqtalyp, osy joryq kezinde qaza tabady. Jánibek hannıń, Kereı hannıń qolastyndaǵy rýlar sany qazaq dalasy, Jetisý тайпалары мен rýларыnyń qosylýy esebinen kóbeıedi. Jazbalarǵa qarasaq, Syrdarııa qalalary men Deshti Qypshaq dalasynda óz biligin nyǵaıtýǵa, handyǵyn keńeytýge baǵyttalǵan alǵashqy qazaq handarynyń belsendi ishki saıasaty baıqalady. XV ǵasyrdyń sońǵy otyz jyly Qazaqstan men Orta Azııa tarihynda iri saıası oqıǵalar kezeńi. Qazaq handyǵy kúsheıip, Qazaqstannyń barlyq territorıasyn basyp alýdy kózdedi. Birneshe feodaldyq ielikterge bólinip ketken Moǵolıstan álsireı bastady. Birtindep Temir urpaqtarynyń áskerı qýaty men yqpaly túse bastady. Han taǵy úshin kúreste bilikti Ábilhaıyrdyń nemeresi Muhammed Shayıbanı (1451-1510j.) tartyp aldy. Muhammed Shayıbanı Deshti Qypshaq pen Syrdarııa territorıasynda biligin saқтау úshin qazaq handarymen úsh jyl shayıqasty. Bul shayıqas 1486 jyly Muhammed Shayıbanıdiń jeńilisimen, onyń Horezmge ketýimen aıaqtaldy. Qazaq pen mongol kúshteriniń birneshe úlken

shayıqasynan keıin Jetisıdyń qazaq тайпалары мен рýлары qazaq handaryna qosyldy. XVI ǵasyrda Qazaq handyǵy qazaq halqyn qurattyń barlyq etnikalyq toptardy biriktirdi.

□ □ **Qazaq halqynyń pайda bolıy týraly tarıhı alıysharttar.** Qazaq halqynyń pайda bolı tarıhyn eki topqa bólıge bolady: leksikalyq jáne antropologıalyq. Birinshi kezeńi sharıashylyq, mádenıettik dástúrlermen, etnikalyq birlesımen, násildik quralımen aıqyndalady. Qola dáıiriniń andronov mádenıeti keń taralǵan. XV-XVI ǵasyrlarda qazaq halqy men onyń etnikalyq territorıasynyń kóp ǵasyrly qalyptasý protsesi aiaqtaldy. Qazaqstandaǵy etnikalyq protsesterdiń sheshıshi kezeńi bizdiń dáıirimizdegi 1-mıńjyldyq ortasynda túrikterdiń jappaı qonystanıymen baılanysty. Mongol imperıiasynyń qurylyǵy jáne ulystardyń qalyptasıymen тайпалар мен halyqtyń yqpaldastyǵy jedeldedi. XV-XVI ǵasyrlardyń 2-shi jartysynda qazaq halqynyń negizgi etnikalyq toptarynyń, etnikalyq territorıalarynyń memlekettik birlesıi qazaq halqynyń qalyptasý protsesiniń aiaqtalıyn jyldamdatty. Mongol shapqynshylyǵy qazaq halqynyń quryly protsesine bóget jasady, biraq toqtata alǵan joq. Sharıashylyq ómiri qalyptasyp, shyǵıy, tektik, tildik, materialdyq jáne rıhanı mádenıeti ortaқ тайпалар qarym-qatynasy nyǵaıa bastady. Qazaq halqynyń birigıi etnikalyq tutas territorıalardyń qalyptasıymen qatar júrdi. Ártúrli etno saıası, sharıashylyq, geografıalyq faktorlardyń áser etýinen Qazaqstan territorıasynda úsh etno territorıalyq birlestikter pайda boldy. Ol Uly júz, Orta júz, Kishi júz. Olardyń qalyptasıyna geografıalyq, saıası, ekonomikalyq faktorlar áser etti. Qazaq – túrki sózi. Túrki terminini «qazaq» bastapqyda «táyelsiz», «kóshpeli», «erkin kezbe» maǵynasynda halyqtyń áleymettik mártebesin anyqtaı úshin qoldanǵan. Sondyqtan, Jánibek han men Kereı han Ábilhayırdyń kóshpeli ózbek handyǵynan qonys aıdarǵanda, olar «ózbek –qazaq»- dep, keıin olardyń handyǵynyń nyǵaıyna qaraı «qazaq» atala bastady. 1465 jyly Kereı han bilikke kóshkende jańa memleket Qazaq handyǵy dep ataldy.